

UN EPISOD AL RELAȚIILOR DIPLOMATICE DINTRE BIZANTINI ȘI OTTONIENI. CĂSĂTORIA PRINȚESEI THEOPHANO CU OTTO AL II-LEA

Cornelia POPA-GORJANU*

An Episode in the Diplomatic Relationship between Byzantines and Ottonians: The Marriage of Princess Theophano and Otto II

Abstract. *This article aims to analyse the context, interests and actors involved in the marriage of Byzantine Princess Theophano and Emperor Otto II in 972 CE. Empress Theophano has earned a special status in western perception. The marriage of Princess Theophano to Emperor Otto II has drawn the attention of historians, primarily due to the interesting diplomatic and political implications and the role she played in this diplomatic affair, as well as her status at the Imperial Court as wife and Empress and, not least, as mother and Regent of Otto III.*

Keywords: *Byzantine diplomacy, Theophano, Otto I, Otto II, Nikephoros II Phokas.*

Cuvinte-cheie: *diplomație bizantină, Teophano, Otto I, Otto II, Nikephoros II Phokas.*

Împărăteasa Theophano și-a câștigat o imagine specială în Occident. Ea a venit în vestul Europei de la Constantinopol pentru a se căsători la doar 16 ani, a rămas văduvă la 26 de ani și până la sfârșitul vieții a luptat cu curaj pentru a păstra moștenirea soțului pentru fiul său minor. Căsătoria prințesei Theophano cu împăratul german Otto al II-lea este foarte interesantă și a atras atenția istoricilor, în primul rând din punct de vedere al valențelor diplomatice și politice, apoi al rolului pe care prințesa l-a jucat în cadrul acestei înțelegeri diplomatice, al statutului pe care l-a avut la Curtea germană ca soție și împărăteasă, iar apoi ca mamă și regentă pentru fiul său, Otto al III-lea. Un alt aspect curios este faptul că izvoarele bizantine nu pomenesc acest mariaj, în ciuda importanței sale diplomatico-politice. În schimb, cronicile germane sunt bogate în informații despre ambasada trimisă de Otto I la Constantinopol, căsătoria Theophanei, activitatea acesteia în postura de împărăteasă, mai apoi de regentă și chiar despre moartea ei. Studiul de față are scopul de a analiza încheierea acestei căsătorii din perspectiva intereselor și jocurilor diplomatice care au concurat la producerea ei.

Secolul al X-lea, și mai ales a doua jumătate a acestui veac, a reprezentat epoca expansiunii hegemoniei bizantine, dar și renovarea imperiului (lui Carol cel Mare) în Occident. Pentru Imperiul Bizantin este perioada domniilor unor împărați, care, deși nu au fost membri ai familiei imperiale (nu erau *porfirogeneti*), s-au remarcat ca strategii excepționali. Împărații Nikephoros al II-lea Phokas (963-968) și Ioan Tzimiskes (969-976) au fost considerați cei mai

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România; e-mail: pgcornelia@yahoo.com.

experimentații generali pe care Imperiul Bizantin i-a avut în istoria sa. Tot în această perioadă a renăscut rivalitatea între cele două imperii și între doi împărați cu pretenții egale asupra Romei, de moștenire a acesteia, fondată politic pe interesele contradictorii ale celor două puteri asupra Italiei de Sud¹.

Otto I, rege german din 936, a fost încoronat la Roma în anul 962, la 2 februarie, de către papa Ioan al XII-lea, primind titlul de „împărat al sfântului imperiu roman”. Soția sa, Adelheid, a fost numită *imperatrix augusta* și *consors imperii*². Otto I a urmărit să obțină controlul asupra Italiei. După încoronare, în data de 13 februarie 962, a fost elaborat un document care stabilea relația dintre papalitate și imperiu. Acest act, numit privilegiul împăratului Otto (*privilegium ottonis imperatoris*), este alcătuit din două părți³. În prima parte au fost confirmate darurile și concesiile făcute papalității de regii carolingieni, iar în cea de-a doua se stabilea controlul imperiului asupra papalității și administrației papale. Asigurând posesiunile temporale ale papalității, documentul hotăra în fapt vasalitatea (dependența) papei față de noul împărat, față de Otto I și succesorul acestuia, Otto al II-lea. Altfel spus, noul papă ales avea nevoie de aprobarea imperială a actului de consacrare⁴. Situația s-a schimbat după plecarea împăratului spre nordul Italiei, când papa Ioan al XII-lea și aristocrația romană au încercat să revină asupra deciziilor impuse de Otto I, și au apelat la rivalul acestuia, Adalbert, ba chiar și la unguri, cărora li s-a cerut să atace teritoriile germane. Otto I a fost obligat să se întoarcă și să-și impună din nou autoritatea la Roma⁵.

Pentru a stăpâni Italia, Otto I trebuia să înfrunte și rezistența Imperiului Bizantin care continua să păstreze o anumită autoritate în peninsula. În vederea păstrării controlului în provinciile din sudul Italiei, bizantinii au colaborat mereu cu principii de Capua și de Benevento, care deveniseră și supușii împăratului. Aceștia însă se revoltau de câte ori aveau ocazia. În anul 964, la un an după preluarea tronului de către Nikephoros al II-lea Phokas, flota bizantină trimisă în sudul Italiei a fost înfrântă de sarazinii stabiliți în Sicilia. Înfrângerea a fost un prilej bun pentru principele de Capua, Pandolf Cap de Fier, să nu mai păstreze relația de colaborare cu bizantinii, ci să-și caute un nou protector, îndreptându-se spre Otto I⁶. În 967, Otto I era pregătit să profite de această invitație. Dar o confruntare militară cu Imperiul Bizantin nu era oportună, așa că a optat din nou pentru o soluție diplomatică, care să fie garantată de o căsătorie. Ne vom referi mai întâi la un proiect diplomatic nefinalizat care se derulase cu aproape două decenii mai devreme.

¹ Ostrogorsky 1976, p. 316.

² Schutz 2010, p. 55.

³ Weiland 1893, p. 23-27. Vezi și Mitchell 1895, p. 30.

⁴ Weiland 1893, p. 26.

⁵ Schutz 2010, p. 57-58.

⁶ Jenkins 1987, p. 285.

După pătrunderea ungarilor în Europa și amenințările directe ale acestora asupra teritoriilor germane, Otto I a considerat că era necesară o alianță cu Imperiul Bizantin pentru a păstra controlul în regiunile amenințate de maghiari⁷. El a hotărât să-i încredințeze nepoatei sale, Hedwiga, fiica fratelui său Henric, misiunea de a pecetlui alianța cu Imperiul Bizantin printr-o căsătorie cu tânărul Romanos al II-lea (959-963)⁸. Henric era duce al Bavariei. Începându-se nemijlocit cu teritoriile în care se așezaseră ungurii, ducele era direct interesat în rezolvarea acestei amenințări. După obiceiul bizantin, prințesele străine care urmau să devină împărătese prin căsătorie, trebuiau să fie pregătite înainte de a sosi la Constantinopol⁹. La începutul anului 949 era trimis în Bavaria un eunuc, având misiunea de a o învăța pe prințesa bavareză limba greacă și ceremonialul de la curtea bizantină. El era însoțit de un pictor care ar fi trebuit să-i realizeze portretul pentru viitorul soț. Dar Hedwiga, îngrozită de viitorul mariaj, a încercat să-l împiedice și și-a slujit fața. Mutilarea probabil că a jucat un rol important în zădărnicierea planului de alianță a lui Otto I. Hedwiga a fost căsătorită în anul 954 cu Burchard al II-lea de Suabia, iar Romanos al II-lea cu Theophano¹⁰. În anul 955, Otto I a reușit să-i înfrângă pe unguri la Lechfeld, aproape de Augsburg, iar necesitatea încheierii unei alianțe s-a diminuat.

În anul 967, curtea imperială din Occident era pregătită să negocieze din nou o alianță garantată printr-o căsătorie. Dacă bizantinii acceptau să trimită o prințesă născută în purpură ca mireasă și-i recunoșteau lui Otto I statutul imperial, atunci primeau ajutor din vest, odată cu promisiunea respectării integrității teritoriale bizantine. Un răspuns negativ ar fi însemnat război. Desigur, niciuna dintre părți nu avea un avantaj real și nu-și dorea o confruntare militară, dar nici nu ar fi vrut să renunțe la drepturile pe care considerau că le aveau în peninsula. Nikephoros al II-lea Phokas își concentrase atenția și forțele asupra provinciilor din Asia, acționând împotriva arabilor, și în Balcani, împotriva bulgarilor, lăsând nerezolvate problemele din sudul Italiei. Otto nu era sigur pe loialitatea italienilor sau a papei, cu toate garanțiile primite. De aceea, a urmat din nou exemplul lui Ludovic cel Pios¹¹, preferând calea diplomatică celei militare. Otto I considera că doar o astfel de căsătorie ar avea valoarea Apuliei și Calabriei. Adică aceste posesiuni rămâneau bizantine, dar trebuiau să treacă în zestrea viitoarei mirese¹².

⁷ Davids a analizat detaliat acest aspect în studiul său despre Bizanț și Vest, în secolele VIII-XI (Davids 2002, p. 99-120).

⁸ *Ibidem*, p. 106.

⁹ Herrin 2013, p. 165.

¹⁰ *Ibidem*, p. 105.

¹¹ Jenkins 1987, p. 293.

¹² Ostrogorsky 1976, p. 316; Jenkins 1987, p. 285.

Pentru negocieri, împăratul Otto I a trimis la Constantinopol pe venețianul Domenicus, *presbiter et cancellarius*. Misiunea lui era de a o peți pe prințesa porfirogenetă Ana¹³, fiica împăratului Romanos al II-lea și a împărătesei Theophano, pentru Otto, fiul și moștenitorul lui Otto I. În anul 967, de Crăciun, la Roma, Otto I îl încorona pe fiul său împărat. Otto al II-lea devenea astfel moștenitorul de drept al tronului german și își putea întâmpina mireasa de pe o poziție egală, adică cu drepturi depline la guvernare.

Bizantinii au negociat foarte dur această ofertă reușind să obțină din partea lui Domenicus promisiunea că Otto I va respecta posesiunile bizantine din sudul Italiei, fără ca în schimb să promită ceva concret¹⁴. Nemulțumit de rezultatul misiunii, Otto I a revocat însărcinarea diplomatică a lui Domenicus și a forțat nota, crezând că atacând Apulia și asediind orașul Bari îi va convinge pe bizantini să-și schimbe decizia¹⁵. Fără șanse de succes, Otto I a hotărât că negocierile trebuiau reluate. O a doua ambasadă a fost trimisă la Constantinopol să trateze, sub auspicii nefavorabile de data aceasta, o alianță matrimonială și recunoașterea statutului imperiului din Occident. Cel care a continuat negocierile în anul 968 a fost episcopul Liutprand de Cremona¹⁶. Acesta a ajuns în capitala Imperiului Bizantin la 4 iunie 968¹⁷ și a așteptat două zile pentru a fi primit, nu însă de împărat, ci de fratele acestuia, Leon Phokas, loghotet și curopalat, administrator al palatului imperial și al finanțelor. El i-a transmis lui Liutprand că stăpânului său nu i se putea recunoaște titlul de împărat, ci doar pe cel de rege¹⁸.

În întrevederea pe care acesta a avut-o ceva mai târziu cu împăratul Nikephoros al II-lea Phokas, împăratul a criticat ofensiva lui Otto I în Italia. El și-a exprimat indignarea că Otto I atacase posesiunile bizantine în timp ce plănuiau încheierea unei alianțe garantate prin legături matrimoniale¹⁹. După ce a încercat să-l disculpe pe stăpânul său, Liutprand a repetat oferta: dacă Nikephoros jura că acceptă să o dea pe fiica împăratului Romanos al II-lea și a împărătesei Teophano în căsătorie fiului lui Otto I, atunci Liutprand promitea că stăpânul său va jura să îndeplinească cerințele pe care împăratul bizantin urma să le stabilească. În ce privea Apulia, acesta îi reamintea

¹³ Engels 2002, p. 30. Interesant este că în cronicile germane numele prințesei Ana a fost omis.

¹⁴ Jenkins 1987, p. 285.

¹⁵ Leyser 1973, p. 31.

¹⁶ Pentru detalii despre biografia și scrierile lui Liutprand, vezi Kazhdan 1991, p. 1241-1242.

¹⁷ „*Pridie Nonas Iunii Constantinopolim venimus [...]*” (Liutprandi 1877, p. 137).

¹⁸ *Ibidem*, p. 137. „*Ipse enim vos non imperatorem, id est βασιλέα, sua lingua, sed ob indignationem οἴησα, id est regem, nostra vocabat*”.

¹⁹ *Ibidem*, p. 139. „*Nunc cur imperii nostri terminos bello incendioque sit, expedi. Amici eramus, societatemque indissolubilem, nuptiis interpositis, facere cogitabamus*”.

împăratului că, la intervenția ambasadorului, ca un gest al relațiilor de prietenie, a fost cedată de stăpânul său bizantinilor, martori fiind toți cetățenii²⁰.

Căsătoria solicitată ar fi trebuit să rezolve două mari probleme ale noului împărat încoronat la Roma - legitimitatea imperială și rezolvarea disensiunilor dintre cele două puteri legate de Italia de Sud. Se cerea o prințesă porfirogenetă, pentru că toți cei născuți în Porphyria aveau autoritatea legitimității dinastice, primeau titlul imperial și recunoașterea din partea aristocrației. Altfel spus, născut în Porphyria (camera imperială de nașteri) echivala cu născut pentru a governa²¹. Această prințesă ar fi trebuit să primească zestre și posesiunile bizantine din Italia Meridională pentru a rezolva neînțelegerile privind soarta peninsulei²². Proiectul propus de Liutprand de Cremona a fost întâmpinat cu ostilitate. Lui Otto I nu i-a fost recunoscut titlul de *imperator*, ci doar cel de *rex*. În plus, Otto I, pentru a face presiuni asupra împăratului Nikephoros al II-lea Phokas, a atacat posesiunile bizantine din Apulia. Aceste acțiuni au fost considerate de către împărat un atentat la integritatea imperiului său și a refuzat categoric propunerea.

La data de 13 iunie *parakoimoumenos* Vasile, considerat cel mai puternic om din imperiu după împărat, i-a răspuns lui Liutprand că nu putea fi vorba de o căsătorie între fiul unui suveran barbar și fiica unui împărat porfirogenet. Dar era dispus să trimită o prințesă, cu condiția ca orașele Roma și Ravena, împreună cu teritoriile lor, să fie returnate puterii bizantine²³.

Nikephoros al II-lea Phokas și-a întărit răspunsul dat lui Liutprand, pregătind o puternică flotă în următoarele săptămâni, care trebuia să pornească spre sudul Italiei. La această expediție participa și aliatul său, Adalbert de Ivrea. În același timp, împăratul termina pregătirile pentru o nouă

²⁰ *Ibidem*, p. 140. „*Societatem vero amicitiae, quam te parentela voluisset facere dicis, fraudem, nos dolumque tenemus; pausanas exigit, quas nec te exigere neque nos concedere ratio ipsa compellit. Verum ut fallacia exculpatur, veritas non reticeatur: misit me dominus meus ad te, ut si filiam Romani imperatoris et Theophanae imperatricis, domino meo filio suo, Ottoni imperatori augusto, in coniugium tradere volueris, iuramento mihi affirmes, et ego, pro gratiarum recompensatione haec et haec dominum meum tibi facturum et observaturum, iureiurando affirmabo. Sed et optimam amicitiae arabanam fraternitati tuae nunc dominus meus interventu, cuius hoc suggestionem malum factum esse dicis. Cuius rei tot sunt testes, quot sunt totius Appuliae habitatores?*”.

²¹ Herrin 2002, p. 65. Vezi și Davids 2002, p. 100.

²² *Liutprandi* 1877, p. 140. „*Sed et optimam amicitiae arabanam fraternitati tuae nunc dominus meus contulit, cum Appuliam omnem potestati subditam, meo interventu, cuius hoc suggestionem malum factum esse dicis. Cuius rei tot sunt testes, quot sunt totius Appuliae habitatores?*”.

²³ *Ibidem*, p. 143. „*Inaudita res est, ut porphyrogeniti porphyrogenita, hoc est in purpura nati filia in purpura nata, gentibus misceatur. Verum quia tam excellentem rem petitis, si datis quod decet, accipietis quod libet; Ravennam scilicet et Romani cum his omnibus continuatis, quae ab his sunt usque ad nos. Si vero amicitiam absque parentela desideratis, Romam liberam esse dominus tuus permittat; principes autem, Capuanum scilicet et Beneventanum, sancti nostri imperii olim servos, nunc rebelles, servituti pristinae tradat?*”.

campanie militară în Asia. După plecarea lui în această expediție, în luna august a sosit o scrisoare din partea papei Ioan al XII-lea. La dorința lui Otto I, papa îi cerea împăratului să continue negocierile inițiate de Liutprand. Dar papa a făcut greșeala de a-l numi pe Otto I „august împărat al romanilor”, iar pe Nikephoros al II-lea Phokas, „împărat al grecilor”²⁴.

Nu se știe care ar fi fost soarta lui Liutprand dacă împăratul nu s-ar fi aflat departe de Constantinopol, în campanie militară în Mesopotamia²⁵. Dar la data de 17 septembrie Liutprand a fost chemat la Christophor *patricii eunuchi* care i-a cerut explicații despre jignirea venită din partea papei. Acesta și-a dat seama că nu poate să facă altceva decât să promită în numele papei ca în viitor, în scrisorile către împărat, se va scrie „Ioan, papă al Romei lui Nikephoros, Vasile, Constantin, mare și august împărat al romanilor”²⁶.

După această ultimă întrevvedere Liutprand a primit permisiunea de a se întoarce acasă. Dar, înainte de a pleca i-au fost controlate bagajele și toată purpura cumpărată pentru stăpânul său, dar și pentru propria lui biserică, i-a fost confiscată²⁷. Nemulțumit că nu mai putea beneficia de avantajele oferite în anul 949 de împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul (în timpul primei sale misiuni la Constantinopol), fără veșmintele de purpură, în 2 octombrie a părăsit supărat orașul de pe Bosfor despre care a scris folosind următoarele epitețe „*nunc famelica, periura, mendace, dolosa, rapace, cupida, avara cenodoxa civitate*”²⁸. Confiscarea veșmintelor din purpură ar fi putut fi un alt indiciu că negocierile dintre împărat și Otto I pentru o căsătorie între Otto al II-lea și o prințesă bizantină, nu mai erau posibile²⁹.

Bizantinii au pătruns în Lombardia și l-au capturat pe Pandolf Cap de Fier, dar în confruntarea care a urmat au fost înfrânți. Thietmar de Merseburg relatează că în timpul călătoriei unei noi ambasade trimise de Otto I „pentru diverse motive”, membrii acesteia au fost atacați de „greci”. Unii au fost uciși, iar alții au fost luați prizonieri. Atunci Otto I a trimis în Calabria pe doi dintre oamenii săi de încredere, militari, „buni războinici”, Gunther și Siegfried, pentru a răzbiuna pierderea suferită. Ei au ucis o parte dintre „danezi”, probabil varegi sau normanzi angajați ca mercenari de bizantini, iar pe alții i-

²⁴ *Ibidem*, p. 156. „*Verum ut auferentur calamitates meae, in assumptione sanctae dei genitricis et virginis Mariae, meo omine non bono venerunt domni apostolici et universalis papae Iohannis nuntii cum litteris, quibus rogabant Nicephorum imperatorem Graecorum, ut parentelam firmamque amicitiam faceret cum dilecto spiritalique filio suo Ottone Romanorum imperatore augusto*”.

²⁵ *Ibidem*, p. 157.

²⁶ *Ibidem*, p. 158. „*[...] Quod in futuris, vita comite, ostendetur epistolis; quarum superscriptio haec erit: Iohannes papa Romanus Nicephoro, Constantino, Basilio, magnis Romanorum imperatoribus atque augustis! Quod curnam dixerim, quaeso advertite [...]*”.

²⁷ *Ibidem*, p. 159.

²⁸ *Ibidem*, p. 161.

²⁹ Shepard 1992, p. 42.

au luat prizonieri și le-au tăiat nasul. Bizantinii din Calabria au fost obligați să plătească tribut³⁰. Împăratul era ocupat cu susținerea războiului în Răsărit și în Bulgaria și nu a mai trimis întăriri în Italia. Când aceasta din urmă părea să cadă în mâinile lui Otto I, iar negocierile dintre cele două puteri să fie iremediabil ruinate, împăratul bizantin a fost asasinat în anul 969³¹.

Noul împărat, Ioan Tzimiskes (969-976), l-a eliberat pe Cap de Fier și a transmis dorința de a relua negocierile. O altă ambasadă formată din arhiepiscopul Gero din Köln și alți doi episcopi³² a fost trimisă la Constantinopol. Otto dorea să nu mai lungească tratativele care deja duraseră mult și care puteau să nu ducă nicăieri, așa cum se întâmplase în vremea lui Carol cel Mare³³. Împăratul a fost deschis unei înțelegeri diplomatice care să restabilească *statu quo*-ul teritorial în Italia, adică în schimbul prințesei să fie garantate teritoriile bizantine din peninsula de orice agresiune din partea lui Otto I. Dar contrar promisiunii făcute inițial, sau cel puțin așa lăsase să se înțeleagă, nu a acceptat căsătoria unei prințese porfirogenete cu un prinț barbar. A trimis pentru a se căsători o prințesă, nu de prim-rang, ci o rudă de a sa, pe Theophano³⁴. Totuși, trebuie să precizăm că sunt și istorici care au considerat că prințesa Theophano era o porfirogenetă și că ar fi fost fiica împăratului Romanos al II-lea și a împărătesei Theophano, nepoată a lui Constantin al VII-lea Porfirogenetul și stră-strănepoată a lui Vasile I Macedoneanul³⁵.

Aceasta a fost trimisă în anul 972 la Roma, însoțită de o suită numeroasă și cu o zestre impresionantă. Că nu a fost tocmai fecioara dorită, *virginem desideratam*, ne spune Thietmar de Merseburg în cronica sa. Din acest motiv Otto I ar fi fost sfătuit de unii să o trimită înapoi considerând aceasta drept un afront. Dar Otto I nu a ascultat sfaturile și a căsătorit-o cu fiul său³⁶.

³⁰ Kurze 1889, p. 27. „[...] *Qui filio suimet uxorem ab imperatore Constantinopolitano desponsare desiderans, nuntius eiusdem ob aliam ad se missis causam, suos fideliter commisit principes banc legationem ferentes. Quos in ipso itinere Greci solita calliditate ex inproviso erruentes, alios occidunt, quosdam vero captos domino suimet augusto presentabant. Pauci autem ex his effugientes imperatori suo rei eventum aperiunt. Hic detrimentum suorum graviter ferens milites optimos Gunterium (ac) Sigifridum tale facinus ad ulciscendum in Calabriam prope misit. Qui Danaos victoria priori elatos et (sibi) occurrentes occiderunt, alios autem in fuga comprehensos obtruncant naribus tributum a Grecis in Calabria et Apulia extorquentes spoliisque ditati cum gaudio remeabant [...]*”.

³¹ *Ibidem*. „[...] *Constantinopolitani autem funere suorum et captivitate tristes effecti, adversus dominum suum conspirare dolosaeque imperatricis consilio per quendam militem perimerunt eundem, loco eius designantes ad imperii tocius provisorem [...]*”.

³² Leyser 1994, p. 156.

³³ Vezi Macrides 1992, p. 263-280.

³⁴ Davids 2002, p. 107; Müller-Mertens 2008, p. 254; Herrin 2013, p. 250.

³⁵ Previtè-Orton 1922, p. 167; Jenkins 1987, p. 294; Leyser 1994, p. 155.

³⁶ Kurze 1889, p. 27. „*Qui mox magnificis muneribus comitatuque egregio non virginem desideratam, sed neptem suam, Theophanu vocatam, imperatori nostro trans mare mittens suos absolvit amiciciamque optatam cesaris augusti promeruit. Fuere nonnulli, qui hanc fieri coniunctionem apud imperatorem inpedire studerent*

Widukind o numea *puella* și scria că a venit la Roma împreună cu o suită numeroasă și cu daruri bogate³⁷. Căsătoria a fost celebrată la 14 aprilie 972, la Roma, iar apoi papa Ioan al XIII-lea a încoronat-o pe Theophano ca împărăteasă. Aceasta a fost prezentată ca o prințesă bizantină, iar prestanța ei, precum și cadourile extravagante aduse au confirmat legătura sa cu curtea imperială și cu împăratul bizantin. În actul de căsătorie din 14 februarie 972 ea a fost numită *neptis clarissima* a împăratului³⁸.

Prin căsătoria ei cu Otto al II-lea, Theophano asigura o alianță diplomatică între Imperiul Bizantin și Imperiul German. Actul căsătoriei reprezenta garanția alianței dintre cele două mari puteri. Pentru Otto I acest mariaj a reprezentat punctul culminant al politicii sale seculare și ecleziastice, un succes diplomatic și câștigarea prestigiului imperial, adică recunoașterea împăratului din Apus de către cel din Răsărit. Gheorghe Brătianu a fost de părere că prestigiul Constantinopolului (noii Rome) era atât de mare încât, împărații saxoni, deși se bazau în primul rând pe armata lor, care, ca și în tradiția romană, îi aclama ca împărați, au solicitat cu insistență o alianță matrimonială³⁹.

Contribuția prințesei putem afirma că a răspuns nevoilor diplomatice și scopurilor politice ale celor două puteri. Generalizând, se poate spune că asupra tuturor prințeselor bizantine căsătorite, în urma unor negocieri diplomatice, planau aceleași așteptări: să reprezinte interesele politice ale imperiului și ale familiilor lor. Ele au avut un rol special în dezvoltarea sistemului diplomatic bizantin.

La mijlocul secolului al X-lea termenul de „prințesă bizantină” putea desemna două categorii: cele născute în Porfirie (adică *porphirogeneti* *porphirogenita*), care erau fiice ale celor care guvernau ca moștenitori de drept ai tronului⁴⁰, iar a doua categorie era cea a prințeselor care aparțineau familiilor care ajunseseră la guvernare, dar ai căror reprezentanți nu erau născuți în

eandemque remitti consulerent. Quos idem non audivit, sed eandem dedit tunc filio suimet in uxorem ardentibus cunctis Italiae Germaniaeque primatibus”.

³⁷ Kehr 1904, p. 124. „*Constitutus autem rex continuo captivos absolvit, puellam cum magno exercitu et claris muneribus³⁷ ad imperatorem destinavit. Quam ipse statim filio tradidit, celebratisque magnifice nuptiis omnem*”.

³⁸ *Otonis II Diplomata* 1888, p. 29. „[...] *Unde et ego Otto superno numine imperator augustus, domino gratissima sua mihi suffragante clementia, consultu magni et sanctissimi ac serenissimi genitoris nostri Otonis piissimi imperatoris augusti deique et sancte aeclesie, imperii quoque nostri fidelium, Theophanu, Iohannis Constantinopolitani imperatoris neptim clarissimam, in maxima Romulea urbe, sancto summoque aeclesiarum principe beato Petro apostolo votis nostris favente domnique Iohannis sanctissimi et universalis papae tertii decimi benedictione prosequente, in copulam legitimi matrimonii consortiumque imperii despondere ac fausto et felici auspicio Christo propriante coniugem decrevi assumere [...]*”.

³⁹ Brătianu 1997, p. 122.

⁴⁰ Psellos a descris în lucrarea sa *Chronographia* pe două dintre cele mai celebre, Zoe și Theodora, fiicele împăratului Constantin al VIII-lea (Psellos 1998, p. 78-143).

Porfîria. Prințesa Theophano făcea parte din a doua categorie⁴¹. Originea sa provenea din două familii aristocratice puternice, Phokas și Skleros, care participau la guvernare. Tatăl ei, Constantin Skleros, a fost un partizan al lui Ioan Tzimiskes. După înlăturarea lui Nikephoros al II-lea Phokas, el a fost chemat la curtea imperială și a participat la guvernare.

Mama Theophanei, Sophia Phokas, a fost nepoata împăratului Nikephoros al II-lea Phokas. S-a sugerat de către unii istorici că ar fi fost fiica împărătesei Theophano, soția împăratului Romanos al II-lea (decedat în 963), probabil pentru că purtau același nume⁴². Numele *Theophano* a fost unul foarte des folosit pentru perioada dinastiei macedonene (867-1056), multe prințese și împărătese purtând acest nume. Poate și datorită primei soții a împăratului Leon al VI-lea, care a fost venerată ca sfântă și făcătoare de minuni, moaștele ei au fost păstrate în palatul imperial. Poate puterea exemplului ar fi putut să fie unul din motivele folosirii atât de dese a numelui.

Când Otto I l-a trimis pe Liutprand de Cremona la Constantinopol pentru a găsi o mireasă, Nikephoros al II-lea Phokas nu avea copii. Soția sa, Theophano (văduva lui Romanos al II-lea), avea trei copii, printre care și pe prințesa Ana, cerută de împăratul german. Însă Nikephoros nu dorea să permită unui membru legitim al dinastiei macedonene să lege o alianță în afara Bizanțului. După uciderea împăratului în anul 969, împărăteasa văduvă Theophano a fost pedepsită împreună cu fiicele ei, fiind îndepărtate de la curtea imperială. Noul împărat, Ioan Tzimiskes, a avut două căsătorii. Prima a fost cu Maria Sklerina, sora tatălui prințesei Theophano, iar apoi cu Teodora, fiica lui Constantin al VIII-lea.

Theophano a avut cu siguranță legătură cu curtea imperială și probabil această experiență a fost considerată importantă pentru că a devenit una dintre prințesele destinate unor căsătorii diplomatice. Interesant și curios totodată este faptul că această prințesă, care a ajuns împărăteasă în Occident, nu este menționată în sursele bizantine. Unii istorici sunt de părere că aceasta și-ar fi schimbat numele când s-a căsătorit⁴³. De obicei, prințesele străine care veneau în imperiu își modificau numele, iar în sursele bizantine găsim multe astfel de exemple⁴⁴. Cert este că după ce a plecat, interesul curții imperiale pentru ea a dispărut, păstrându-se probabil, atunci când interesele politice impuneau, o legătură strict politică.

Așadar, Theophano a primit o misiune dublă, să păstreze pacea cu vestul pentru ca Ioan Tzimiskes să-și poată concentra atenția în nordul și

⁴¹ Judith Herrin a analizat aceste categorii de prințese întâlnite la Curtea imperială bizantină în studiul său despre educația prințeselor bizantine (Herrin 2002, p. 64-66).

⁴² Istoricul Gunther Wolf a fost cel care a stabilit cu precizie originea prințesei Theophano (*ibidem*, p. 107).

⁴³ *Ibidem*, p. 120.

⁴⁴ Davids 2002, p. 104-106.

răsăritul imperiului și de a consolida poziția împăratului. Acesta avea pretenția legitimității care să-i permită să-și folosească rudele ca expresie a puterii imperiale, în timp ce porfirogeneții erau păstrați sub controlul său. În același an 972, în care s-au căsătorit Theophano și Otto al II-lea, împăratul Otto I a murit, lăsând întreaga putere în mâinile tânărului cuplu imperial.

În pofida vârstei fragede, Theophano a dat dovadă de calități deosebite pentru guvernare, fiind chiar mai talentată decât soțul ei⁴⁵. Ajunsă într-un mediu total străin, cu siguranță că nu i-a fost ușor să se adapteze. În următorii opt ani a avut patru sarcini, în condițiile existenței unei curți itinerante și însoțirii soțului în campaniile sale.

După moartea lui Otto I, Theophano a participat la guvernare alături de Otto al II-lea, folosind titlul de *augusta et consors imperii*⁴⁶ și de *coimperatrix augusta*⁴⁷. Același titlu de *consors imperii* a fost folosit și pentru Adelheid, soția lui Otto I, și exprima atât importanța, cât și autoritatea deținute alături de împărat, soțul ei. *Coimperatrix* nu mai fusese folosit până atunci în Occident, fiind de origine bizantină și nu era atât de prețuit ca celălalt.

Când și Otto al II-lea a murit pe neașteptate, în anul 983, Theophano a devenit regentă pentru fiul său, încă minor, Otto al III-lea. Această perioadă, a regenței, i-a adus admirația contemporanilor săi, dar și a istoricilor. Imediat după moartea împăratului a trebuit să facă față tentativei lui Henric cel Certăreț, duce de Bavaria, care a încercat să preia puterea și titlul de rege, în perioada în care Theophano se afla încă în Italia (Otto al II-lea a fost îngropat la Roma). Ea a guvernat timp de opt ani în numele fiului său, încercând să reziste unei opoziții puternice. În anul 990 a devenit mai hotărâtă în a-și exercita autoritatea. S-au păstrat două documente emise din timpul regenței cu titulatura *Theophanu divina gratia imperatrix augusta* (Roma, 2 ianuarie 990) și *Theophanius gratia divina imperator augustus* (Ravenna, 1 aprilie 990)⁴⁸. Îndrăzneala de a-și asuma exercitarea puterii a făcut să fie privită de istorici ca o urmașă a împărăteselor bizantine Theodora (527-548), care a căpătat o mare putere în timpul domniei soțului ei, Justinian I, și Irina (797-802), care a guvernat singură ca regentă, iar după orbirea fiului său a folosit titulatura masculină de *imperator*.

Istoricii au remarcat aptitudinile deosebite de a guverna și pe care Theophano le-a demonstrat în toți anii regenței. Concluzia la care au ajuns majoritatea dintre ei este că aceste calități ale împărătesei se datorau pregătirii pe care a primit-o la curtea imperială din Constantinopol⁴⁹. A trebuit să

⁴⁵ Schutz 2010, p. 71.

⁴⁶ *Otonis II Diplomata* 1888, p. 148. „[...] et Theophanu augustae et imperii consortis [...]”. Vezi și p. 199, 201, 228, 234, 240, 261, 271, 352.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 92. „[...] coimperatrici augustae [...]”. Vezi și p. 218, 221.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 876.

⁴⁹ Althoff 2003, p. 40; MacLean 2017, p. 151.

acumuleze anumite cunoștințe despre cultura și tradițiile ideologice și politice bizantine, care se deosebeau de cele din Apus, să se familiarizeze cu responsabilitățile imperiale, cu stilul de guvernare, cu retorica folosită în documentele oficiale, protocolul primirii diplomaților străini, împărțirea dreptății și cu activități filantropice. Theophano a fost pregătită pentru a îndeplini rolul de prințesă și acest lucru a ajutat-o să stabilească tiparele guvernării în teritoriile imperiului său⁵⁰.

Otto al III-lea a fost crescut și educat în spiritul culturii și obiceiurilor bizantine. Profesorul său grec, Ioan Philagatos din Calabria (mai târziu anti-papa Ioan al XVI-lea), ajuns la curtea ottoniană în anturajul împărătesei, l-a învățat limba greacă, precum și sistemul de guvernare bizantin.

După moartea Theophanei în anul 993, Otto al III-lea a pus capăt curții itinerante ottoniene, stabilindu-se la Roma. A introdus la curtea sa ceremonialul imperial bizantin, iar din 997 s-a intitulat „împărat august al romanilor”. După modelul căsătoriei părinților săi, dar probabil și din dorința unei apropieri mai puternice de Imperiul Bizantin, a solicitat ca mireasă o prințesă porfirogenetă. În anul 1002 episcopul Arnulf din Milano a fost trimis să negocieze o soție pentru stăpânul său. S-a întors cu Zoe, fiica împăratului Constantin al VIII-lea Porfirogenetul. Dar când aceasta a ajuns în Italia, împăratul a murit. Zoe ar fi fost prima prințesă născută în Porfirie care se căsătorește în afara granițelor imperiului.

Chiar dacă moartea timpurie a lui Otto al III-lea și lipsa descendenților direcți nu a permis păstrarea și întărirea influențelor civilizației bizantine și a modelului politic bizantin în Imperiul German, nu s-a putut șterge prea ușor influența prezenței Theophanei în spațiul german, ascendent pe care l-a câștigat prin participarea efectivă la guvernare, în calitate de *consors regni* și *imperatrix augusta*.

Privind din perspectiva obiectivelor lui Otto I, căsătoria a fost un succes real: imperiul creat de acesta a fost recunoscut de împăratul de la Constantinopol, prin actul de căsătorie din 14 aprilie 972, a câștigat prestigiul conferit de relația de rudenie cu familia împăratului de la Constantinopol, chiar dacă nu era moștenitor de drept, ci doar protector al tronului și ai moștenitorilor porfirogeneți. Imperiul Bizantin, prin forma sa de guvernare, prin ideologia politică imperială, era modelul celui din Occident, chiar dacă s-a încercat mereu să se minimalizeze valoarea și însemnătatea acestuia atunci când erau numiți *greci* și nu *romaioi*, iar împăratul era recunoscut ca *rex* și nu ca *imperator*.

⁵⁰ Herrin 2013, p. 252. Să nu uităm însă că unele calități se dobândesc prin pregătire și educație, iar altele prin naștere. Dacă nu ar fi avut o afinitate nativă spre aceste îndeletniciri, nu s-ar fi descurcat atât de bine.

Pentru bizantini lucrurile au stat diferit. Intențiile lor au fost clare de la început, aceștia neputând accepta căsătoria unei prințese porfirogenete cu un „rege barbar” și au refuzat categoric să accepte titlul de *imperator* al lui Otto I. Dar împrejurările istorice, campaniile militare din Asia și problemele cu bulgarii nu le-au permis celor doi împărați bizantini să se implice mai mult și direct în rezolvarea problemelor din Italia de Sud, iscate de sarazini, de trădarea principelui Pandolf Cap de Fier și, desigur, de amestecul lui Otto I. Relatările lui Liutprand de Cremona despre ambasada sa la Constantinopol demonstrează această superioritate pe care bizantinii au afirmat-o de-a lungul negocierilor. În final, după mai bine de trei ani de tatonări (968-972), au acceptat ca o soluție de moment alianța matrimonială, însă nu așa cum fusese cerută ci, așa cum scria Judith Herrin, cu o prințesă de rangul doi, nepoata împăratului. Un argument în favoarea afirmației că această alianță nu a fost dorită este tocmai tăcerea izvoarelor bizantine. Dar indiferent de acestea, prințesa Teophano a depășit așteptările celor de acasă, dovedindu-se deosebit de inteligentă și abilă în negocieri. Ea nu doar s-a adaptat repede într-o lume total diferită, dar a încercat să o și schimbe, introducând elemente ale guvernării bizantine la Curtea ottoniană. A reușit să guverneze opt ani ca regentă a fiului său și să-și facă simțită treptat autoritatea prin titulatura specială folosită în actele de cancelarie și întâlnită anterior în cazul unor împărătese bizantine. Ea s-a impus și a rezistat provocărilor venite din partea nobilimii germane, a celor nemulțumiți de autoritatea pe care a câștigat-o.

Abrevieri bibliografice

- Althoff 2003 - Gerd Althoff, *Otto III*, Pennsylvania, 2003.
- Brătianu 1997 - Georges I. Brătianu, *L'organisation de la Paix dans l'histoire universelle. Des origines à 1945*, București, 1997.
- Davids 2002 - Adelbert Davids, *Marriage Negotiations between Byzantium and the West and the Name of Theophano in Byzantium (Eighth to Tenth Centuries)*, în Adelbert Davids (ed.), *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, Cambridge, 2002, p. 99-120.
- Engels 2002 - Odilo Engels, *Theophano, the Western Empress from the East*, în Adelbert Davids (ed.), *The Empress Theophano: Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, Cambridge, 2002, p. 28-48.
- Herrin 2002 - Judith Herrin, *Theophano: Considerations on the Education of a Byzantine Princess*, în Adelbert Davids (ed.), *The Empress Theophano. Byzantium and the West at the Turn of the First Millennium*, Cambridge, 2002, p. 64-85.
- Herrin 2013 - Judith Herrin, *Unrivaled Influence: Women and Empire in Byzantium*, Princeton, 2013.

Un episod al relațiilor diplomatice dintre bizantini și ottonieni

- Jenkins 1987 - Romilly Jenkins, *Byzantium: The Imperial Centuries, A.D. 610-1071*, Toronto, 1987.
- Kazhdan 1991 - Alexander P. Kazhdan (ed.) *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. II, New York, Oxford, 1991.
- Kehr 1904 - Karolus Andreas Kehr (ed.), *Widukindi Monachi Corbeiensis Rerum Gestarum Saxonicarum Libri Tres*, editio quarta post Georgium Waitz, Hanovra, Leipzig 1904.
- Kurze 1889 - Fridericus Kurze, *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, post editionem Ioh. M. Lappenbergh, Hannoverae, 1889.
- Leyser 1973 - Karl Leyser, *The Tenth Centuries in Byzantine-Western Relationships*, în Derek Baker (ed.), *Relations between East & West in the Middle Ages*, Edinburgh, 1973, p. 29-63.
- Leyser 1994 - Karl Leyser, *Communications and Power in Medieval Europe: The Carolingian and Ottonian Centuries*, edited by Timothy Reuter, Londra, Rio Grande, 1994.
- Liutprandi* 1877 - *Liutprandi episcopi Cremonensis, Opera omnia*, ed. Ernestus Dümmler, Hanovra, 1877.
- MacLean 2017 - Simon MacLean, *Ottonian Queenship*, Oxford, 2017.
- Macrides 1992 - Ruth Macrides, *Dynastic Marriages and Political Kinship*, în Jonathan Shepard, Simon Franklin (ed.), *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Boulder CO, 1992, p. 263-280.
- Mitchell 1895 - Otis C. Mitchell, *Two German Crowns: Monarchy and Empire in Medieval Germany*, Bristol, 1985.
- Müller-Mertens 2008 - Eckhard Müller-Mertens, *The Ottonians as Kings and Emperors*, în Timothy Reuter (ed.), *The New Cambridge Medieval History*, vol. III (900-1024), Cambridge, 2008, p. 233-266.
- Ostrogorsky 1976 - Georges Ostrogorsky, *Histoire de l'Etat byzantin*, Paris, 1976.
- Ottonis II Diplomata* 1888 - *Diplomata regum et imperatorum Germaniae, tomi II. Pars prior II. (Ottonis II Diplomata)*, Hanovra, MDCCCLXXXVIII.
- Previtè-Orton 1922 - Charles William Previtè-Orton, *Italy in the Tenth Century*, în H. M. Gwatkin, J. P. Whitney, J. R. Tanner, C. W. Previtè-Orton (ed.), *The Cambridge Medieval History*, vol. III, *Germany and the Western Empire*, New York, 1922, p. 148-178.
- Psellos 1998 - Mihail Psellos, *Cronografia. Un veac de istorie bizantină (976-1077)*, Iași, 1998.
- Schutz 2010 - Herbert Schutz, *The Medieval Empire in Central Europe: Dinastic Continuity in the Post-Carolingian Frankish Realm, 900-1300*, Newcastle upon Tyne, 2010.
- Shepard 1992 - Jonathan Shepard, *Byzantine Diplomacy, A.D. 800-1204*, în Jonathan Shepard, Simon Franklin (ed.), *Byzantine Diplomacy: Papers from the Twenty-Fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, Boulder CO, 1992, p. 41-72.
- Weiland 1893 - Ludewicus Weiland (ed.), *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, tomus I, Hanovra, MDCCCXCIII.

LISTA ABREVIERILOR

AAR-SI	- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română. București.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
ActaHASH	- Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
Adevărul	- Adevărul. București.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészt-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapesta.
AF	- Altorientalische Forschungen. Institut für Archäologische Wissenschaften, Abteilung Vorderasiatische Archäologie. Berna.
AH	- Archaeologia historica. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Brno.
AHY	- Austrian History Yearbook. Center for Austrian Studies. Minneapolis MN.
AIEFCB	- Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. Academia Română, Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. București.
AIAC	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. (este continuat de AIIGB).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AIIGB	- Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca. (continuă AIAC).
AIIN	- Anuarul Institutului de Istorie Națională. Cluj-Sibiu.
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj.
AJPA	- American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologist. Baltimore.
Alba-Iulia	- Alba-Iulia. Alba Iulia.
Aluta	- Aluta. Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények. Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași.
AMM	- Acta Moldaviae Meridionalis. Muzeul Județean Vaslui.
Anatolia Antiqua	- Anatolia Antiqua. L'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul.
AnB	- Analele Banatului. Muzeul Național al Banatului (serie nouă). Timișoara.
Anistoriton	- Anistoriton / <i>Ανιστόριτον</i> . History and Archaeology Journal. Digital Journal (Grecia).

Lista abrevierilor

- Annales** - Annales. Économies, Sociétés, Civilisations. École des Hautes Études en Sciences Sociales. Paris.
- Antaeus** - Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapesta.
- AntAfr** - Antiquités africaines. Université de Provence. Paris.
- AnUB-ŞP** - Analele Universităţii din Bucureşti. Seria Ştiinţe Politice. Universitatea din Bucureşti.
- AO** - Arhivele Olteniei. Serie nouă. Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova.
- Apulum** - Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia.
- ArhMed** - Arheologia Medievală. Reşiţa. Cluj-Napoca.
- ArhVestnik** - Arheološki Vestnik. Institut za arheologijo. Ljubljana.
- Arts of Asia** - Arts of Asia. The Asian Arts & Antiques Magazine. Hong Kong.
- Astra Sabesiensis** - Astra Sabesiensis. Despărţământul Astra „Vasile Moga” Sebeş.
- AUASH** - Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- Banatica** - Banatica. Muzeul de Istorie al judeţului Caraş-Severin. Reşiţa.
- BAR** - British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
- BB** - Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Naţional Brukenthal. Sibiu.
- BCH** - Bulletin de correspondance hellénique. L’Institut de correspondance hellénique d’Athenes. Atena.
- BCŞS** - Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenteşti. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
- BECh** - Bibliothèque de l’école des chartes. Revue d’érudition. Paris.
- BerRGK** - Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt pe Main.
- BHAB** - Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timişoara.
- BJJ** - The British Journal of Sociology. London School of Economics and Political Science. University of London.
- BMA** - Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii Alba Iulia.
- BOR** - Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. Bucureşti.
- Boabe de grâu** - Boabe de grâu. Revistă de cultură. Bucureşti.
- BR** - Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.
- Britannia** - Britannia: A Journal of Romano-British and Kindred Studies. Society for the Promotion of Roman Studies. Londra.
- Brukenthal** - Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Naţional Brukenthal. Sibiu.
- BS** - Balkan Studies. Institute for Balkan Studies in Thessaloniki. Salonic.
- BSNR** - Buletinul Societăţii Numismatice Române. Bucureşti.
- BTh** - Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti.
- BudRég** - Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapesta.

CAC	- Central Asia and Caucasus. Institute for Central Asian and Caucasian Studies. Luleå (Sweden). Institute of Strategic Studies of the Caucasus. Baku (Azerbaijan).
Carpații	- Carpații: Vânătoare, pescuit, chinologie. Cluj.
Castrum	- Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele. Budapesta.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
Cercetări arheologice	- Cercetări arheologice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
Chronica	- Chronica: annual of the Institute of History. University of Szeged.
Cibinium	- Cibinium. Analele Muzeului Etnografic „ASTRA”. Complexul Muzeal „ASTRA”. Sibiu.
CN	- Cercetări Numismatice. Muzeul Național de Istorie a României. București.
CNA	- Cronica Numismatică și Arheologică. Foaie de informații a Societății Numismatice Române. București.
CP	- Classical Philology. A Journal Dedicated to Research in Classical Antiquity. Chicago.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
Denarius	- Denarius. Slovenské národné múzeum - historické múzeum. Bratislava.
Der Unterwald	- Der Unterwald. Sebeș.
DolgCluj	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).
EDR	- Ephemera dacoromana. Annuario dell'Accademia di Romania. Roma.
EHQ	- European History Quarterly. Sage Publications. New York.
EO	- Etnograficheskoye obozreniye. Institut etnologii i antropologii RAN. Moscova.
Erdély Múzeum	- Erdély Múzeum. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Cluj-Napoca.
Études balkaniques	- Études balkaniques. Cahiers Pierre Belon. Association Pierre Belon. Paris.
European Archaeology	- European Archaeology/online. București.
FBW	- Fundberichte aus Baden-Württemberg. Stuttgart.
FI	- File de Istorie. Muzeul de Istorie Bistrița (continuată de <i>Revista Bistriței</i>).
FolArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapesta.
FUrb	- Forma Urbis. Roma.
Gasyrlar avazy	- Gasyrlar avazy. Ekho vekov. Kazan.
Germania	- Germania, Römisch-Deutscher Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
GM	- Golos minuvshogo. Federal'noye gosudarstvennoye byudzhethnoye obrazovatel'noye uchrezhdeniye vysshego obrazovaniya Kubanskiy gosudarstvennyy universitet. Krasnodar.
Godišnjak	- Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.

Lista abrevierilor

HEI	- History of European Ideas. International Society for the Study of European Ideas. Londra.
Hierasus	- Hierasus. Muzeul Județean Botoșani.
Hiperborea Journal	- Hiperborea Journal. Societatea de Istorie Balcanică. București.
HOMÉ	- A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc.
HSCP	- Harvard Studies in Classical Philology. Harvard University. Cambridge (SUA).
IIER	- Issues in Educational Research. Western Australian Institute for Educational Research Inc. New South Wales, Australia.
IJESE	- International Journal of Environmental & Science Education. Kazan.
IJL	- International Journal of Linguistics. Makrothink Institute. Las Vegas.
IPH	- Inventaria Praehistorica Hungarie. Budapesta.
Istoricheskie	- Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskustvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. Tambov.
Izvestiya ASU	- Izvestiya. Altayskiy gosudarstvennyy universitet. Barnaul.
Jászkunság	- Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület. Szolnok.
JHE	- Journal of Human Evolution. Elsevier.
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz.
Közlemények	- Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Cluj.
KST	- Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara.
Kubaba	- Kubaba. Faculdade de Ciências Sociais e Humanas, Universidade Nova de Lisboa.
Lumea nouă	- Lumea nouă. București.
Lupta	- Lupta. Iași.
Mannus	- Mannus. Gesellschaft für Deutsche Vorgeschichte. Leipzig.
Maqarnas	- Muqarnas Online. An Annual on the Visual Cultures of the Islamic World. Cambridge.
Marisia	- Marisia. Muzeul Județean Târgu Mureș.
MCA	- Materiale și cercetări arheologice. București.
ME	- Memoria Ethnologica. Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș. Baia Mare.
MEFRA	- Mélanges de l'École française de Rome - Antiquité. Roma.
MEJSR	- Middle-East Journal of Scientific Research. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai.
MFME	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica. Szeged.
Mir nauki	- Mir nauki, kulturni, obrazovania. Gorno-Altaysk.
MN	- Muzeul Național. Muzeul Național de Istorie a României. București
Mots	- Mots. Les langages du politique. ENS Editions. Paris.
Muzeológia	- Muzeológia a kultúrne dedičstvo. Univerzita Komenského v Bratislave.
Múzeum	- Slovenské národné múzeum. Bratislava.

Natura	- Natura. Revistă pentru răspândirea științei. București.
NK	- Národní knihovna: knihovnická revue. Národní knihovna České republiky. Praga.
Numizmatika	- Numizmatika. Slovenská numizmatická spoločnosť. Bratislava.
PA	- Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
PolSci	- Romanian Journal of Political Science. Societatea Academică din România. București.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. Constanța.
PQCS	- Philippine Quarterly of Culture and Society. University of San Carlos. Cebu.
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
Rațiunea	- Rațiunea. Revistă bilunară de liberă cugetare. București.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița (continuă File de Istorie).
RES	- Review of European Studies. Canadian Center of Science and Education. Toronto.
RevHisto	- Revista de Historiografia. Instituto de Historiografía Julio Caro Baroja. Universidad Carlos III de Madrid.
RHA	- Revue historique des armées. Ministère de la Défense. Paris.
RHSEE/RESEE	- Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RIR	- Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională din București.
RMM-MIA	- Revista muzeelor și monumentelor. Monumente Istorice și de Artă. București.
Romantisme	- Romantisme. Revue du dix-neuvième siècle. Editeur Armand Colin. Paris.
România liberă	- România liberă. București.
Rossiyskaya istoriya	- Rossiyskaya istoriya. Akademicheskii nauchno-izdatel'skiy, proizvodstvenno-poligraficheskii i knigorasprostranitel'skiy tsentr Nauka. Moscova.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RRSE	- Revista română de studii eurasiatice. Centrul de Studii Eurasiatice, Universitatea „Ovidius” Constanța.
SA	- Sociological Analysis. Oxford University Press. Oxford.
SAA	- Studia Antiqua et Archaeologica. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.
SArcheologiczne	- Sprawozdania Archeologiczne. Instytut Archeologii i Etnologii PAN. Cracovia.

Lista abrevierilor

Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SC	- Studii și comunicări. Asociația Folcloriștilor și Etnografilor din județul Sibiu (din 1992 devine Studii și Comunicări de Etnologie).
SCB	- Studii și cercetări de bibliologie. Academia RPR. București.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SCN	- Studii și Cercetări de Numismatică. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București.
SJ	- Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg Museum. Mainz am Rhein.
SJAHSS	- Scholars Journal of Arts, Humanities and Social Sciences. Scholars Academic and Scientific Publishers (SAS).
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Nitra.
SlovNum	- Slovenská numizmatika. Národný numizmatický komitet Slovenskej republiky a Archeologický ústav SAV. Nitra.
SM	- Svobodnaya mysl. Obshchestvo s ogranichennoy otvetstvennost'yu Politizdat. Moscova.
SMIM	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
SMIMed	- Studii și materiale de istorie medie. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române. București.
Socialismul	- Socialismul. București.
SP	- Studii de Preistorie. Asociația Română de Arheologie. București.
SS	- The Social Sciences. Western Social Association. Dubai.
Stâna	- Stâna. Revistă profesională și de cultură. Organ al oierilor din întreaga țară. Poiana Sibiului.
Steaua	- Steaua: literară, artistică și culturală. Uniunea Scriitorilor din România. Cluj-Napoca.
StudiaTC	- Studia Theologia Catholica. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBH	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
Studii	- Studii. Revistă de istorie. (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
Suceava	- Anuarul Muzeului Județean Suceava.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis, Serie Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
Syria	- Syria. Archéologie, art et histoire. Revue d'art oriental et d'archéologie. Institut français du Proche-Orient.
Századok	- Századok. A Magyar Történelmi Társulat folyóirata. Budapest.
TAD	- Türk Arkeoloji Dergisi. Ankara.
Telegraphul	- Telegraphul. București.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Transilvania	- Transilvania. Centrul Cultural Interetnic Transilvania. Sibiu.

Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
Vestnik Moskovskaya	- Vestnik Moskovskaya gosudarstvennaya khudozhestvenno-promyshlennaya akademiya imeni S. G. Stroganova. Moscova.
Vestnik Omskogo	- Vestnik Omskogo universiteta. Seriya Istoricheskiye nauki. Omskij Gosudarstvennyj Universitet. Omsk.
Vestnik Tatarskogo	- Vestnik Tatarskogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogicheskogo universiteta. Filologija i kul'tura. Kazan.
VI	- Voprosy istorii. Institut russkoy istorii Rossiyskoy akademii nauk. Moscova.
VF	- Voprosy filosofii. Izdatel'stvo «Nauka». Moscova.
VTT	- Veszprémi Történelmi Társaság és Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványa. Veszprém.
WASJ	- World Applied Sciences Journal. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai.
Xenopoliana	- Xenopoliana. Buletin al Fundației Academice „A. D. Xenopol” Iași.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Județean Arad.